

Cild XIX

1977-1979

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Kurucu :

M. Fuad Köprülü

Müdür :

Prof. Dr. Sadettin Buluç

İSTANBUL - EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ

1980

KENDİ ELYAZISI HÂTİRATINA GÖRE
NİYAZÎ-İ MİSRÎ'NİN BÂZİ MİSTİK GÖRÜŞLERİ

ABDÜLKADİR KARAHAN

Osmanlı Devletinin hâkim olduğu topraklarda, bilhassa Anadolu'da hayli yaygın ve Sünnî tarikatlar arasında en çok şubesi bulunan tarikatlerden biri olan *Halvetîliğ'in*, çoğu zaman *Mısıriyye* ve bazan da *Niyaziye* adı verilen kolunun kurucusu olan Niyazî-i Mısrî (8 Şubat 1618 - 16 Mart 1694 = 12 Rebiulevvel 1027 - 20 Recep 1105) : XVII. yüzyıl Türk tasavvuf edebiyatının ve tekke şeyhliğinin dikkate değer, atak ve şöhreti zamanımıza kadar gelen simalarındandır. Daha doğum yeri olan Malatya'da öğrenim çağında iken Halvetî şeyhi Malatya'lı Hüseyin'e mürid olmakla başlayan tarikat intisabı, Mehmed Niyazî'de uzun seyahatlerden sonra (Diyarbakır, Mardin, Bağdat, Kerbelâ, Mısır, İstanbul ve Anadolu'nun Bursa başta olmak üzere Uşak, Kütahya ve Elmalı şehirleri) hayatının vazgeçilmez bir bağlantısı olmuş ve bu zat nihayet kendisi de bağlı olduğu tarikatın bir şubesini tesis ederek şöhretli Türk şeyhleri arasında yer almıştır.

Kahire'de *Camiü'l-Ezher*'de ilim tahsilini kemale erdirdikten ve tarikat erkân ve âdabında ilerledikten sonra bir rüya üzerine İstanbul'a gelen ve dört yıl Mısır'da ikamet eylediği cihetle de *Mısrî* diye de anılan Mehmed Niyazî, irşada : İstanbul'da Sokullu Mehmed Paşa Medresesi'nde bir hücrede başlamış, son ve en tesirli şeyhi Ümmî Sinan'dan, bilâhère Batı Anadolu'da aldığı feyz de olgunlaşmasına yardımcı olduktan sonra Bursa'da asıl hüviyet ve kemâlini bulmuştur. Konumuzu teşkil eden ve bir nevî hâtirat, hiciv, günlük olaylar, dinî ve tasavvufî duygular halitası karakterinde olan ve kendi elyazısı ile yazılmış tek nüshası bulunan eser de, değişik fâsılalarla, dağınık notlar şeklinde vücuda getirilmiştir. Bursa Merkez İl Halk Kütüphanesi'ne bağlı Orhan Gâzi bölü-

münde 690 numarada kayıtlı bulunan bu -iç kapağındaki işarete göre- «*Mecmû'a-i kelimât-i kudsiyye-i Hazret-i Mısrî*», 105 + 11 yapraktan ibarettir. Niyazi'nin bu dağınık ve karışık notları «65 yaşlarında iken kaleme aldığı» anlaşılıyor. 43. yaprağın «a» yüzünde : «*Mısrî'nin sinni şimdi almış beştedir*» diyor ki, hicretin 1027. yılında doğduğuna göre bu kısımları 1092 sıralarında yazmış olacaktır. Yazı, umumiyetle «nesih» yazı çeşidiyledir. O kadar işlek bir yazı sayılmaz. Sayfaların yüz ölçüsü : 190x138 (170x125) mm. dir. Her sayfadaki satır adedi birbirini tutmaz. Eserin kabı eskimiş meşindir. Bu eser «Meclis-i idare kararı ile -vaktiyle- Ahmed Gâzi Dergâhı'ndan» getirilmiştir.

Bu hâtırat, vakalar, notlar mecmuasında yazar, yer yer kendi hayatı hakkında işaretlerde bulunur. Bir örnek olmak üzere 9. yaprağın «b» yüzünde «*Fakiyr bin yirmi yedinci senesinde dünyaya gelmişim*» demekle doğum tarihini göstermesini, V â n î M e h m e d E f e n d i 'ye (ölümü 1096/1685) ve devrinin bâzı devlet ricâline olan kızgınlığını belirtmesini, (Hamzaviyye tarikatı mensuplarına şiddetle çatışlarını), bâzı rahatsızlıkları, vehimleri ve başka şeyleri bahis konusu edişini (yaprak 8^b, 12^a, 38^a ve daha başka yerler) zikredebiliriz. Ancak yazımızın esas bunlar olmadığından asıl N i y a z î - i M ı s r î 'nin mistik görüşlerine geçmeği gerekli bulmaktayız.

Aklına her esenin yazılı bulunduğu, eskilerin çok uğraşıp halledemediği meseleleri kurcaladığı, bâzı âyetlerin tefsirinden «*İlm-i cifr*»e kadar bir çok birbiri ile ilgili ve ilgisiz konuların yer aldığı bu hâtırat, vâridat, vekâyi ve notlar» yığnında N i y a z î 'nin mistik şahsiyetini aksettiren ve onun dinî-tasavvufî görüşünün izlerini taşıyan sayfalar da haylice bir yekûn tutar. N i y a z î evvelâ, göze çarptığına göre, kendisini bazan bir «*hatmü'l evliyâ*» bazan da hattâ bir peygamber gibi görmektedir. Daha, mecmuasının başlarında (yaprak 6^a) şöyle demektedir :

«*Her vakitte hatmü'l-evliya birdir*». «*Bu vakitte Allâh Subhanehu ve Taâlâ hatmü'l-evliyâ olmağı Mısrî'ye verdi*» dedikten sonra : «Benim istediğim, Allah'ın isteğidir» demekten çekinmemektedir. Böylece kendisini zamanının *kutbu*, maneviyat dünyasının âdetâ hâkimi zannetmek vehmine kapıldığı açıkça hiss olunmaktadır. Bu kadarla da yetinmeyen N i y â z î - i M ı s r î , bazan âdetâ peygamberlik iddiasına da kalkışmaktadır. 15. yaprağın «a» yüzünde bir âyet dolayısıyla de şunları yazar : «*Bu gün salât-ı asırda bu âyet vahy oldu. Mânâsı ile maan. Ol mânâ ki müçtehidler âcizdirler. Niçin, zira onlar içtiadları, emekleri mukabilinde birer mânâ buurlar. Kimi nakil ile, kimi rey ile. Enbiyaya doğan mânâ vahy ile doğar*».

Sonra 34. yaprağın «b» yüzünde de aynen şunlar vardır : «*Süal, ey Mısrî, sen peygamberim dersin. Peygamberlerin kangısı senin gibi şatm etti (söğdü). Cemi-i erâzilin şütûmu (söğüp saymaları) sende hatm olmuş... Cevab : sâir enbiyâ (peygamberler) benim evlâdımdır*». Bu sayfanın sonunda, kendisi de her halde biraz deliliğe kadar vardığını sezmiş olmalıdır ki, şunları yazar : «*Bu hal bize mahsustur. Biz divâne-yüz. Âkil olana câiz değildir*». Bu gibi aşırılıklar, hattâ müslümanlıkla bağdaştırılması mümkün görülme-yecek olan cümleler yer yer göze çarpmaktadır. Meselâ, bir ara, 35. yaprağın «a» yüzünde şöyle sözler harcamaktan çekinmez : «*Allah Subhânehû ve Teâlâ düşmanlara rağmen beni kendi beytine sâhib-i hâne kıldı. Ben evvel hacc niyyetine çıkmış idim. Hacc edeyim deyü, ol zâlimler mâni oldular. Şimdi Kâbe, her sabah ve akşam topuklarım tavaf eder, ayağıma yüz sürer*». Niyâzî kendisine Cibrâil'in geldiğini de yazıyor. Bir papuç meselesi dolayısıyla diyor ki : «*Akabince Cibrîl-i Emin geldi. Haber verdi ki ol papuç Musâhib Mustafa Paşa'nındır. (Yaprak 42^a)*». Başka yerlerde de böylece kendisini peygamber sanmak vehmine kaptırdığını gösteren sözlere rastlanır. (Meselâ yaprak 42^a, 43^a ve başka yerler).

Niyâzî-i Mısrî, kıyâmet alâmetleri (Aşrâtü's-sâa) ve Hazret-i İâ hakkında da içine doğanları, aklına gelenleri not etmektedir. Bu hususta da misâl olmak üzere evvelâ şu pasajı alacağız : «*Nüzûl-i İâ Aley-hisselâm Eşrât-i sâadettendir. (Yâni kıyâmet alâmetlerindedir.) Ânn için âyinedir. Her kes âhirette ne sûret ile haşr olacak ise onu gördüğü gibi sıfatı bî-ihtiyar zâhir olur. Kimi İâ'yı görünce iman ve islâmı(ann) nûru ziyâde olur. İnsâniyet sıfatı ile görünür. Kimi görünce hınzır sıfatıyla hortlar : Ya sa'leb (tilki) gibi, ya maymun gibi hareket eder. İâ aliyhisselâm'ın mucizâtındandır. Âyineye ol sıfatlar ki onlar da İâ aley-hisselâm'ı görünce zuhur eder. İâ âyinedir. O'ndan bir noksan gelmez. Mir'at(ayna) içinde yüz bin sûret gelir geçer. Mir'ata(aynaya) birisi yapışıp kalmaz. Velâkin ol sıfatlar sahibinden değme mücâhede ve riyâzet ile gitmez (yaprak 8^a)*».

Bu gibi sözlerin açıklanabilmesi ve İslâm dini ve akıl esasları ile bunların uyuşturulması gerçekten güçtür. Bunları yazanın içine doğanlar, hayâlınden geçenlerin bir takım vehimler olması, ya da tasavvufî görüşleri son hududlarına vâdîrarak bâzı sembollerle normal akıl ve idrâkimizle kavramamız mümkün olmayan bâzı sezîşlerin tesiri altında kalmış olması muhtemeldir. İnsanı bilinmeyen, görünmeyen şeyleri bilip görmeye vâkîf duruma yükselttiği boş inancına kapılıp «ilm-i cifr» denilen ve sonradan harflere adedî kıymetler atfetmek sûretiyle (ebcet hesâbı) istikbal-

den haber verdiği zannına götüren mevhum ilme, Niyâzî-i Mısrî de kendisini çok kaptırmış gözükmetedir. Bu hâtırat ve vâridat notlarında sık sık Niyâzî-i Mısrî'nin *cifr*'e (aslında doğru arapçası *cafr*'dir) kafa yorarak ahkâm çıkardığı görülmektedir. Kendisi bu sözde ilmi nasıl tabîî bir ilhamla tasarruf ettiğini şöylece belirtir :

«Ey zâlimler, Mısrî ne *cifr* bilirdim, ne ilm-i esmâ-i hurûf bilirdim. Siz beni hapsedip Boğazhisar'a gelince bir hal galebesiyle kitapları yırtmış, atmışım. Kuşluktan vakt-i asr olunca, aklım başıma gelince gördüm; boğazımda yine zincir, ayağımda yine bukağı. Bu halde iken esmâ-i hurûf ve kavâid-i *cifr*'in bâzısı fetholdu. Elhamdü lillâhi Teâlâ ol günden bu güne gelince yevmen fe yevmin (yâni günden güne) ziyâde olmaktadır. Hattâ bâzı istilâhî *cifr*'e, Allah Sübhânehu ve Teâlâ vâzî-i evvel kıldı. (yaprak 35^b)».

Onun bu *cifr* ile uğraşmalara, biraz da, sürgün ve ızdırab günlerinde zihni bir mesgale olarak kendisini kaptırdığı ve giderek bu ilmin gerçekleri bulmasında ve geleceğe dair bilinmeyenleri sezisinde yol gösterici nitelikte bulunduğu inandığı anlaşılmaktadır.

Niyâzî-Mısrî'nin bu bir «*mélange*» niteliğindeki «*autographe*» onun kişiliğini iyice tanımak için daha esaslı sûrette tedkiki gereken bir eserdir. Mısrî'nin bu notlarını kaleme aldığı sıralarda en çok varlık birliği (*Vahdet-i Vücûd*) nazariyesinin en güçlü temsilcileri başında gelen Şeyh-i Ekber ünvanı ile vasıflandırılan Muhyiddin bin el-Arabî (1165/1240)'nin te'siri altında kaldığı hiss olunmaktadır. Zaman zaman onun «*Anka-i mağrib*» eserini eline aldığından bahsetmekte olması da bunu göstermektedir. Ama Niyâzî'nin kendini bazan İsbâ, bazan Mehdî sanması her halde, daha çok çağdaşı Nazmî Mehdî'nin de işâret ettiği gibi *cifr* kitapları okuya okuya ve bunlardan kendine göre deliller çıkara çıkara bir nevi yarı delilik veya cezbe durumuna gelmiş olması dolayısıyla olacaktır (*Hidâyetü'l-İhvan*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. nr. 1604, 81^b). Niyâzî'nin şiirlerinde ve diğer eserlerinde tesadüf edilen «*Âl-i âbâ*» sevgisi ve bilhassa Hazret-i Ali ile Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin'e olan sonsuz aşk ve bağlılık, sırası geldikçe, bu yazarın kendi el yazısı notlarında da yer almaktadır.

Esere vakit vakit başkaları tarafından yazılmış notların, şiirlerin girilmiş olması, onun bir çok elden geçtiğini ve sonraki mâlikleri tarafından boş yerlere arzularına göre, eklentiler yapıldığını göstermektedir. Bununla beraber bilhassa şiirler, tasavvufidir. Niyâzî'nin bağlı bulunduğu

mistik fikirlerle muayyen bakımlardan karakter yakınlığı taşırlar (Meselâ, Eşrefoğlu Rûmî'nin gazeli (33^a) A g a z â d e'nin *gazeline* P a r s â'nın *tahmisi* (55^b) ve başkaları gibi). Niyâzî bu otografında bazan kendi şiirlerini de ve onları ne vakit söylediğini de hatırlar. Ta Uşak'ta iken yazdığı 5 beyitlik ve "*Bulan cemiyet-i kübrâ olur sâf-Vücûdu olur anın 'h' ile 'kaf'*" matla-lı gazeli bunlardandır (59^b).

Niyâzî'nin mistik görüşleri bakımından ve güzele bakmanın mânâsını açıklamak yönünden dikkate değer bulduğum şu cümlelerini de bu yazımın sonlarına almak yerinde olacaktır : «*Halk-i âlem sanırlar ki enbiyâ ve evliyâ güzel sevmezler. Güzeli bunlar severler. Sizinle enbiyâ ve evliyânın gözle bakmakta farkı Kur'ân'a bakmak gibidir. Siz Kur'ân'a bakınca kelimesini, irâbını, mânâsını, hakikatini, mecazını mütâlaa edersiz. Enbiyâ ve evliyâ hakâyıkını (hakikatlerini), esrârını, rumûzunu, işârâtını, tevârihini gözlerler. Kezâlik gözle de baktıkça siz şehâvatla bakarsız. Enbiyâ ve evliyâ hak ile bakarlar (64^b)*».

Eserin 82. yaprağının «a» yüzünden itibaren Niyâzî-i Mısrî bazı şiirlerini de hâtırâtına almış bulunmaktadır. Bunlarda da Niyâzî'nin kişiliğini tasavvufî görüşlerini aksettiren mısralar az değildir. Birkaçını burada tekrarlamak faydasız olmayacaktır :

Kasap elinde koyunum - Ya o beni ya ben onu
Cellâd önünde boyunum - Ya o beni ya ben onu
.....Habsim bu gün kırk erbâin - Oldu tamam Deccal lâin
Kıldı beni Rabbim emin - Ya sen beni ya ben seni
.....Mehdî benim adlimdürür - İsâ benim fazlimdürür
Âhir amel katlimdürür - Ya sen beni ya ben seni... (83^b)

Yukarda üç kıtasını aldığımız «İlâhî»nin hemen arkasından gelen «*gazel*»in «*makta*» beytinde de, daha yukarda bahis konusu ettiğimiz, Mısrî-İsâ münasebetini şöylece ifâdelendirmiştir :

Halk-ı âlem dediler «İsâ»ya «Mısrî» bir zaman
Dahi bundan özge «mâ evhâ» dedi Kur'ân bana. (84^a)

Bazı şiirlerin altındaki tarihler ve hattâ yer adları bunların daha önceleri de temas ettiğimiz şekilde 1092'den az önce veya sonra yazıldığını isbat etmektedir. (Meselâ 85^b'deki *gazelin* alt sol yanında Şevvâl 1091'de 86^b'deki *gazelin* altındaki notta da Muharrem 1093'te bunların gönlüne doğduklarını işârette bulunmuştur). O, bu şiirlerinde de garipsenen görüşlerini terennüm eylemektedir. Şu beyit bunun delilidir :

Sırr ile bana içimden söylenir

Mısırî'ye ben doğmazam, ben ölmezem. (86^b).

Bu şiirlerinden seçmeler : onun büyük şâir Fuzûlî'nin (1408?-1556) ilk gazelinden vücuda getirdiği tahmis ile sona ermektedir (yaprak 89^b).

Hülâsa, Niyâzî-i Mısırî: Yunus Emre (ölümü 1320), Nesimî (ölümü 15. yüzyıl başları) ve Fuzûlî (ölümü 1556) gibi ön plandaki mutasavvıf Türk şairlerinin geniş etkisi altında ve Muhyiddin İbn al-Arabî (1165-1240) misâli büyük sûfi mütefekkirlerin eserlerinden edindiği mânevî tecrübe ile kendi yaratılışına da uygun olarak bu nesir-nazım karışık ve esası nesirden ibâret olan mecmuasında iç dünyası, duygu ve düşüncelerini de dile getirebilmiştir.